

Носирєв О.О.

СТАБІЛІЗАЦІЯ СТРУКТУРНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ

Статтю присвячено аналізу наявних структурних диспропорцій в економіці України та обґрунтуванню напрямів стабілізації та рівномірності економічного розвитку як у загальнодержавному, так й в регіональному розрізах. Досліджено структуру ВВП України в динаміці та за категоріями кінцевого використання, представлено перспективні напрями економічної політики держави, що можуть бути каталізаторами економічного зростання. Окреслено сучасний стан промислового розвитку та проаналізовано конкурентоспроможність регіонів України в цілому та за окремими складовими.

Ключові слова: регіональний розвиток, конкурентоспроможність, «полюси зростання», регіональні диспропорції, валовий внутрішній продукт.

ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах адаптації національної економіки до глобалізаційних змін, які на сьогодні мають місце, важливим завданням є вибудовування ефективного механізму державної регіональної політики. Це, в свою чергу, потребує розроблення належного теоретичного підґрунтя, важливим елементом якого є теорії-каталізатори соціально-економічного зростання. Розвиток економіки будь-якої країни характеризують макроекономічні показники, які визначають закономірності функціонування національної економіки. До основних критеріїв оцінки рівня економічно розвитку належать показники внутрішнього валового продукту (ВВП), рівня інфляції, руху іноземних інвестицій, обсягів бюджету, платіжного балансу і т.д. Економічне зростання в Україні відбувається на тлі поглиблення структурних та регіональних диспропорцій реалізації ресурсного потенціалу країни. Одним з головних проявів зазначених диспропорцій є суттєві відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку між регіонами, що відображаються насамперед через показники валового регіонального продукту (ВРП). ВРП як основний макроекономічний показник, який слугує індикатором конкурентоспроможності та економічного розвитку окремих регіонів України, було впроваджено з 90-х років з початком дії міжнародного стандарту СНР-93. Міжрегіональних диспропорцій негативно впливають на загальний соціально-економічний розвиток країни, перешкоджають створенню єдиного національного ринку, провокують появу дезінтеграційних тенденцій на регіональному рівні національної економіки, відтак потребують впровадження дієвих заходів державної регіональної політики, зорієнтованих на їх зменшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем диференціації регіонів за

рівнем розвитку присвячені роботи О. Амоші, С. Аптекаря, С. Білої, З. Варналія, В. Гейця, М. Долішнього, Е. Ліанової, Л.Чернюк та багатьох інших. Зазначена проблематика торкається низки питань, пов'язаних з прискоренням соціально-економічного розвитку за рахунок внутрішніх, у тому числі нематеріальних ресурсів. Це тісно пов'язано з інтенсивними змінами, які відбуваються у структурі споживання та нагромадження за рахунок ендogenous розвитку, використання новітніх технологій, запровадження сучасних підприємницьких мереж, зростання якості людського і ресурсного потенціалів. У наукових працях вітчизняних дослідників регіонального розвитку актуальною для української дійсності залишаються концепції, що пояснюють, як ресурси регіонів визначають їхню ефективність у динамічних умовах конкуренції. Однак аналіз опублікованих із цієї проблематики наукових праць, теоретичних концепцій, методичних розробок і рекомендацій свідчить, що диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів досліджені недостатньо, зокрема не приділено відповідної уваги факторам, що мають формувати ВВП держави та ВРП регіонів у контексті стійкого розвитку економіки, оціночному співвідношенню внутрішніх та зовнішніх чинників, інтенсивності впливу конкурентоспроможності регіонів на підвищення рівня життя населення, не існує чіткої методики оцінки регіональної диференціації.

Метою статті є розроблення рекомендацій щодо напрямів стабілізації та рівномірності економічного розвитку як у загальнодержавному, так і в регіональному розрізах. Завданнями дослідження виступають аналіз наявних структурних диспропорцій в економіці України, окреслення перспективних напрямів економічної політики, що можуть бути каталізаторами економічного зростання; дослідження конкурентоспроможності України в регіональному розрізі в цілому та за окремими складовими.

© Носирєв Олександр Олександрович, к.геогр.н., доцент кафедри фінансів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», e-mail: espi123@ukr.net

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні в структурі ВВП упродовж останнього десятиріччя постійно зростає питома вага кінцевих споживчих витрат, особливо у секторі домашніх господарств. Така зміна в розподілі доходів на користь населення у передкризовий період спричинила подвійний ефект: по-перше, обумовила потужне збільшення споживчого попиту, по-друге, негативно позначилася на нагромадженні ресурсів для майбутнього розвитку. Інвестиції в основний капітал зростали нижчими темпами, ніж доходи населення, що й зумовило значне уповільнення загальноекономічної динаміки. При цьому збільшення споживання забезпечувалося за рахунок швидкого зростання обсягів імпорту товарів і послуг. Зростання питомої ваги споживчих витрат у структурі валової

доданої вартості відбувалося переважно за рахунок скорочення нагромадження капіталу [1].

До структурних диспропорцій української економіки, що мають системний характер і суттєво впливають на формування подальших тенденцій її розвитку, передусім належить глибока деформація структури суспільного капіталу й умов його відтворення. Особливо це виявляється у процесі формування ВВП України, динаміку та структурні складові якого за період 2003-2012 рр. відображено на рис. 1. Передумови стійкого економічного розвитку країни визначаються насамперед пропорціями між споживчими витратами та інвестуванням економіки, пропорціями розподілу наявних доходів між інституційними секторами економіки, обсягами та способом використання зовнішніх інвестицій.

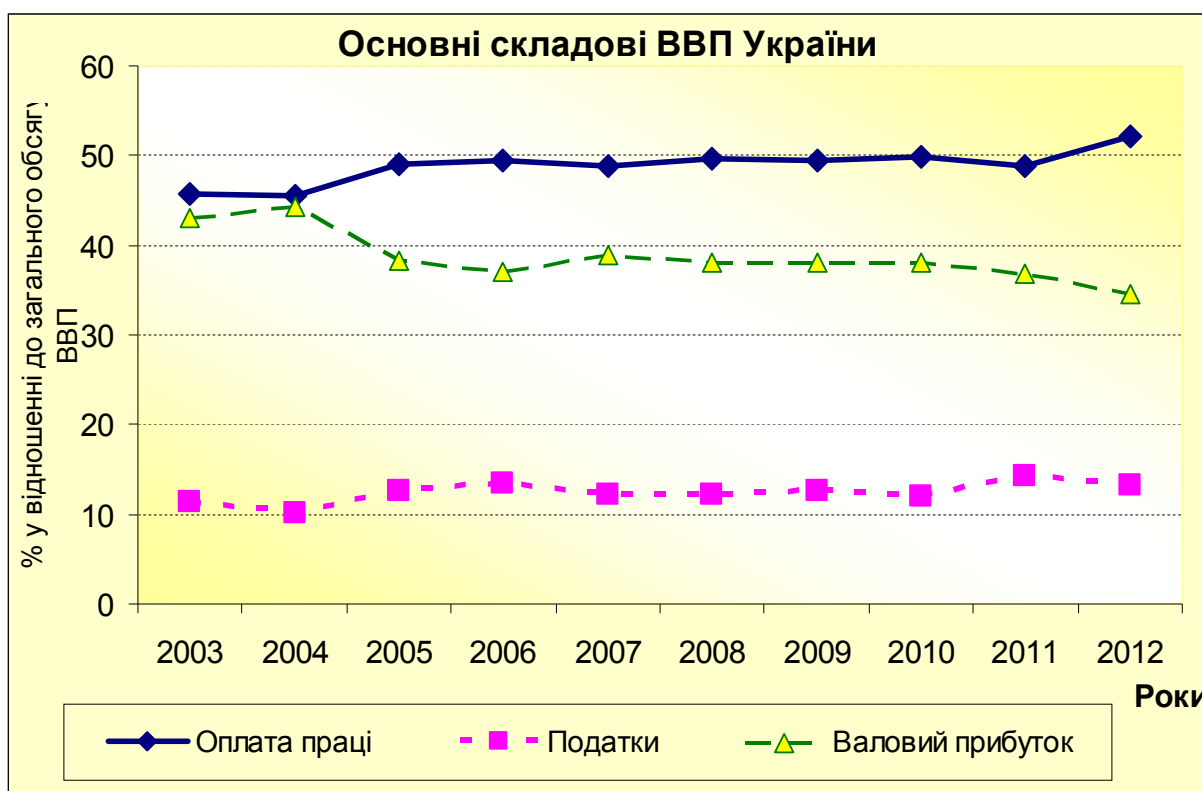


Рис. 1. Основні складові ВВП України, 2003-2012 рр. (обсяг ВВП прийнято за 100 %)
(складено автором за даними [2])

Існує нагальна потреба запровадження заходів економічної політики щодо регулювання розподілу прибутків підприємств як в напрямі збільшення інвестування власних коштів підприємств, так і в напрямі перерозподілу інвестиційних ресурсів до сфер пріоритетного розвитку через економічні механізми. Надмірна концентрація наявних доходів у секторі фінансових корпорацій порушує рівновагу між доходами останніх і доходами підприємств, що «знекровлює» реальний сектор економіки, обмежуючи можливості функціонування та розширеного відтворення у сфері виробництва. Динаміку структурних змін ВВП України за категоріями кінцевого використання у 2003-2012 рр. відображено на рис. 2.

До групи теорій-каталізаторів соціально-економічного зростання регіонів входять: теорія Г. Мюрдаля, в якій обґрунтовується необхідність соціально-орієнтованого державного регулювання національного господарства; теорія прямого і зворотного зв'язку Хіршмана про неможливість подолання диференціації рівня економічного розвитку різних регіонів; модель Дж. Бертса, в основі якої фактори виробництва; модель збігу та конвергенції Р. Солоу, Т. Свана, основу якої становить положення про необхідність вирівнювання ВВП на душу населення регіонів та ВВП на душу населення держави; теорія Х. Зібберта, яка базується на використанні виробничої функції та врахування зовнішніх чинників економічного зростання; модель

Р. Холла та Ч. Джонса, що ґрунтується на важливості територіального чинника [1].
 вираховування соціально-політичних аспектів та



Рис. 2. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання, %, 2003-2012 рр. (складено автором за даними [2])

Соціальні аспекти економічного розвитку, зокрема й інноваційного, простежуються у теорії кумулятивної причинності шведського вченого Мюрдала. За цією теорією основним фактором диференціації економічного розвитку регіонів є ринок. Далі Г. Мюрдаль стверджував, що єдиним шляхом до подолання нерівномірності економічного розвитку різних регіонів є ефективне державне регулювання як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Теорію «поліусів» зростання (англ. poles of growth) розробив французький економіст Ф. Перро на початку 50-х років ХХ ст. Пізніше, у 80-х роках вона була удосконалена і розширена у працях Віллера і Мюллера і отримала назву теорії «поліусів розвитку». Її положення розкриті також у праці Н. Вангова і Л. Кляссена «Регіональна політика. Європейський підхід» з урахуванням західноєвропейських реалій. Перро класифікував галузі виробництва за тенденціями їхнього розвитку і за цією ознакою виділив три групи галузей:

1. Галузі, що розвиваються повільно чи деградує, з тенденцією постійного зниження їхньої питомої частки у структурі економіки країни.

2. Галузі з високими темпами розвитку, які, однак, суттєво не впливають на розвиток інших галузей економіки держави.

3. Галузі, які не тільки швидко зростають, але й розвивають інші галузі, сприяють загальному індустріальному розвитку країни. Цю останню

групу галузей Перро називав профільюючими, чи динамічними галузями. Там, де розвиваються динамічні галузі, виникає й «поліус росту» [1].

До основних причин існування структурних диспропорцій регіональних економік можна зарахувати: обмеженість ресурсів (фінансових, інвестиційних, інноваційних); скорочення обсягів інноваційного виробництва; високу ресурсомісткість регіональних економік та високу частку проміжного споживання у структурі ВРП; недостатню ефективність використання економічного, в першу чергу ресурсного, потенціалу, недостатню базу оподаткування, домінування трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, їхню напруженість, обмеженість джерел фінансування розвитку інфраструктури тощо [3].

Промисловість є ядром виробництва, вона тісно пов'язана міжгалузевими зв'язками з усіма іншими галузями та значно впливає на подальшу їхню роботу. В Україні на цю виробничу сферу припадає близько 26 % ВВП (2012р.), у промисловості працює близько 18 % зайнятого населення України, а найвищу питому вагу в її галузевій структурі займають металургія, машинобудування, електроенергетика, хімічна та харчова промисловості. Оцінку динаміки обсягів виробництва можна аналізувати за індексом виробництва промислової продукції, тобто за порівнянням обсягів виробництва за певними часовими періодами.

Виходячи з прогресуючих темпів спаду промислового виробництва (вперше був зафіксований на рівні 0,4 % за період січня-серпня 2012 року до січня-серпня 2011 року), про що свідчать індекси показників розрахованих періодів травня 2013 року та травня 2012 року на рівні 90,7 % (спад 9,3 %), а також травня 2013 року та квітня 2013 року на рівні 94,4 % (спад 5,6 %), можна зробити висновок про розвиток кризи виробництва в Україні у другій половині 2012 – першій половині 2013 років. Цей негативний прояв є причиною платіжної кризи населення та господарюючих суб'єктів виробництва, скорочення внутрішнього попиту та недостатньої конкурентоспроможності українських товарів переробної галузі за кордоном. Спад обсягів виробництва, розрахований за індексом промислової продукції протягом останніх 10 місяців, неодмінно вплине на скорочення ВВП, збільшення дефіциту бюджету, росту рівня безробіття, поширення неповної трудової зайнятості, а через це – загрожує недофінансуванням найбільш незахищених напрямів видаткової частини бюджету та подальшим загостренням кризи платежів [4].

Сьогодні у розвитку національної економіки спостерігається низка негативних явищ: посилення монополізму; непристосованість переважної частини вітчизняних виробників до міжнародної конкуренції; падіння конкурентоспроможності вітчизняної промисловості; невідповідність структури національної економіки до потреб внутрішнього ринку.

За оцінками, проведеними фондом «Незалежна економіка» [4], у 2013 р. між регіонами України зберігається суттєва різниця в оцінках інфраструктури (майже 2 бали), технологічної готовності (1,6 бала), вищої освіти та профпідготовки (1,2 бала) та інновацій (1,2 бала). Традиційно регіони значно відрізняються за розміром ринку через об'єктивні причини. З іншого боку, скорочується розрив в оцінках регіонів за охороною здоров'я та початковою освітою, ефективністю ринків товарів і праці, рівнями розвитку фінансового ринку та розвитку бізнесу.

Інфраструктура залишається конкурентною перевагою столиці не тільки серед регіонів України, але і порівняно з 148 країнами світу — за підсумками 2013 року Київ ще більше випереджає середній показник по Україні (на 30 %), найгірша оцінка за цією складовою у Тернопільській області — 3,31 бала. Рівень розвитку інфраструктури суттєво відрізняється між окремими регіонами країни.

Найбільші відмінності між регіонами спостерігаються за складовою «розміру ринку», що пояснюється об'єктивними факторами концентрації економічної діяльності в кількох регіонах країни. Лідирують за цією складовою найбільш конкурентоспроможні регіони країни, які одночасно є регіонами з великими внутрішніми і зовнішніми ринками. Найвищий бал за розміром ринку отримало місто Київ. У середньому розмір ринку регіонів України невеликий. Середній бал регіонів (2,21 бала)

істотно нижчий за середній розмір ринку у світі та в групах країн.

Оцінки регіонів за складовою інновацій в останні роки невисокі. При цьому розрив між регіонами значний, близько 1 балу. Різниця між кращим (Харківська область) і гіршим (Житомирська область) регіонами з інновацій становить 84 місця в термінах світового порівняння. Харківська область увійшла до Топ-50 найкращих країн з інновацій (рівень 47-го місця). Оцінки Житомирської області найгірші в Україні за якістю науково-дослідних закладів і наявністю наукових та інженерних кадрів — оцінки обох показників знаходяться на рівні останньої десятки світового рейтингу. Найбільш критичними показниками, які стримують зростання оцінок з інновацій в регіонах, є кількість патентів і витрати компаній на НДДКР. На рис. 3 відображено позиції регіонів у конкурентному рейтингу за загальним рівнем конкурентоспроможності та за складовими розвитку інфраструктури, розвитку інновацій та розміру ринку. Чим вище від осі x знаходиться значення відповідної складової, тим гіршим є досліджуваний показник у регіону.

Результати Звіту про глобальну конкурентоспроможність-2013 свідчать про те, що економіка України недостатньо конкурентоспроможна в глобальному масштабі. У Звіті про конкурентоспроможність регіонів України розглядалася найбільш проблемна для України складова інституцій, з акцентом на ефективність державних інституцій. Але далеко не все залежить від держави й ефективності її втручання в економіку країни — роль і відповідальність самого бізнесу не можна недооцінювати.

Зазначене обумовлює необхідність структурного реформування регіональних економік з метою створення умов для забезпечення, передусім, їхнього пропорційного розвитку. Таке реформування має здійснюватися в контексті реалізації сучасної парадигми регіонального розвитку, концептуальними засадами якої є:

- 1) розгляд регіону як самостійної одиниці в господарському комплексі країни, а також як відкритої системи, що взаємодіє з іншими регіонами та країнами;
- 2) якісні перетворення міжгалузевих пропорцій здійснюватимуться на основі зміни технологічних укладів;
- 3) перехід до кластерних моделей структурування регіональних систем;
- 4) зростання значення соціально-економічних пріоритетів;
- 5) стратегічне управління структурними змінами на основі інноваційної моделі розвитку;
- 6) забезпечення комплексності в розробленні й реалізації програм структурних трансформацій та збалансування інтересів і пріоритетів державного й регіонального управління соціально-економічним розвитком регіонів [5].

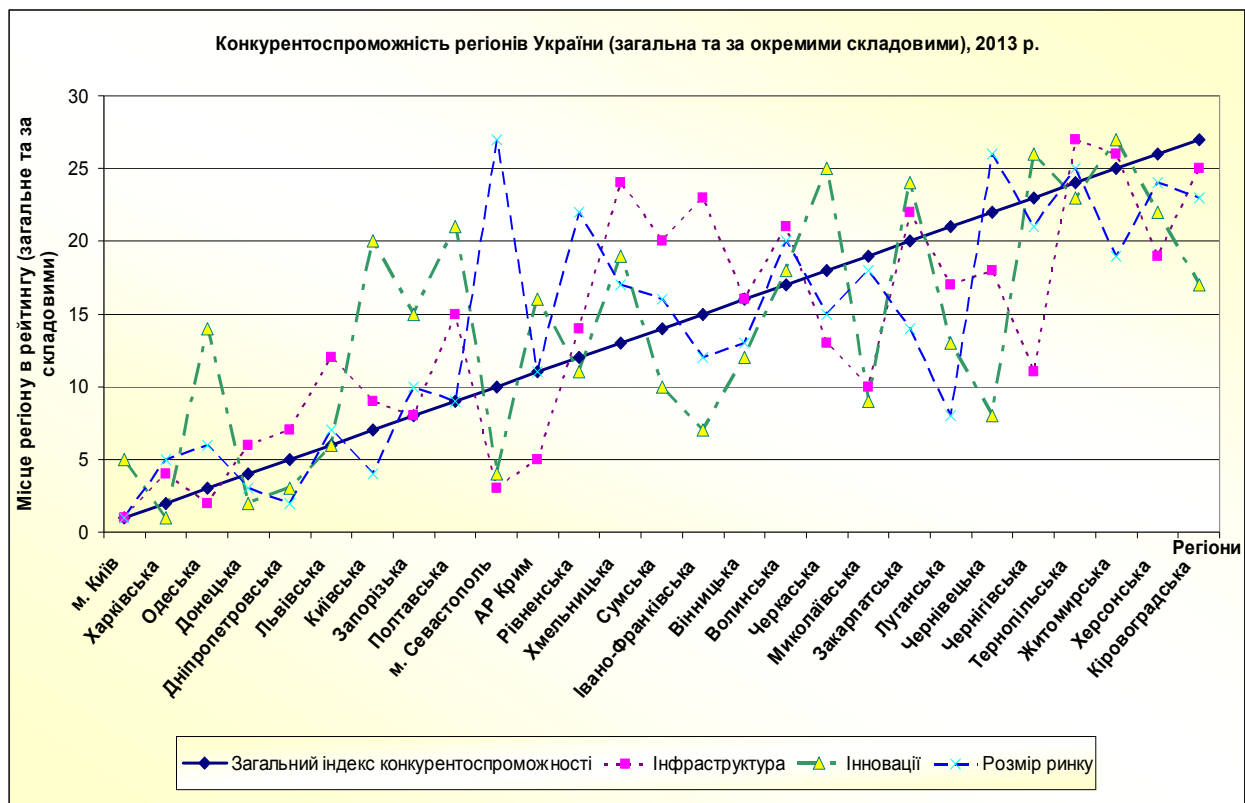


Рис. 3. Конкурентоспроможність регіонів України, 2013 р. (складено автором за даними [4])

ВИСНОВКИ

Основні завдання регіонального стратегічного планування лежать у площині формування і реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку регіону з урахуванням особливостей економічного потенціалу та конкурентних переваг. Поліпшення конкурентних позицій України у світі стримується багато в чому низьким розвитком самого бізнесу — на додачу до існуючих проблем інституцій, погіршення низки макроекономічних показників, втрата позицій країни за деякими показниками освіти та інфраструктури,

стан яких багато в чому визначається роллю держави. Виходячи з проведеного аналізу, можна стверджувати, що регіональні інтереси мають бути скориговані у бік передачі адміністративним органам і органам самоврядування регіонів повної відповідальності за впровадження та цільове використання внутрішніх ресурсів, при цьому має бути ліквідована дискримінація одних регіонів і преференції стосовно інших. Сучасна національна політика має бути спрямована на усунення диспропорцій, регіональне оновлення та інновації, мобілізацію існуючого ресурсного потенціалу.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О.І. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інструменти, стратегії для України [Текст]: монографія / О.І. Амоша, С.С. Аптекарь, М.Г. Білопольський та ін. ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – С. 622.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Томарева В.В. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України та шляхи їх зниження [Текст] / В.В. Томарева // Держава та регіони. – 2010. – №6. – С. 148–152.
4. Рейтинг регіонів. Конкурентоспроможна Україна. Проект фонду «Ефективне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://competitiveukraine.org/indexes/regions>
5. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості: збірник матеріалів «круглого столу» [Текст] / за ред. С.О. Білої. – К.: НІСД, 2011. – С. 41–42.

Одержано 17.04.2014 р.